

12-
itu-

a-
dno
ja.

e-

ika;

.

ani-
eko-
in-
sa-

ini-
ski,
rema
eko-
i-

Bertil Malmberg:

"André Martinet, Économie des changements phonétiques" ^x

STUDIA NEOPHILOLOGICA, XXXI, 2, 1959.

(Prikaz: Pavao Tekavčić)

^x Ekonomija fonetskih promjena

Recenzija poznate Martinetove knjige iz pera švedskog lingvиста Bertila Malmberga, koju namjeravam ovdje prikazati (s prijevodom najvažnijih mjesta), novijeg je datuma i prilično je opširna, a odlikuje se kritičkim duhom i objektivnošću. Stoga će biti zanimljivo, da ovdje iznesem najvažnije misli i primjedbe recenzenta, jer časopisi na stranim jezicima nisu uvijek pristupačni svima onima, koje zanimaju problemi i dostignuća suvremene lingvistike.

Odmah u uvodu svoga prikaza Martinetova najvažnijeg djela B.Malmberg ističe da je to prvi pokušaj do sada da se sažeto prikažu i praktički ilustriraju principi, metode i dostignuća dijakronijske fonologije. U prvim godinama fonološkoga proučavanja jezika bilo je sasvim prirodno, da su se lingvisti ograničavali na sinkronijsko promatranje jezika, jer "ako jezik predstavlja cjelinu, u kojoj je sve povezano, neophodno je odrediti značajke te strukture prije no što se počne proučavati, kako se ona tokom vjekova mijenjala u neku drugu (strukturu P.T.), i odrediti faktore koji su sudjelovali u nekom dijakronijskom procesu" (299). No u današnje vrijeme oštra desaussureovska granica, rekli bismo gotovo jaz, između sinkronijskog i dijakronijskog proučavanja jezika znatno je ublažena, jer - kako kaže B.Malmberg - "malo lingvиста danas odbacuje u principu dijakronijska istraživanja; naprotiv, ono za čime se teži, jest usavršavanje dijakronijskih metoda" (ib).

Prije prijelaza na analizu samoga dijela, B.Malmberg naglašava da je najveća zasluga A.Martineta upravo u njegovu doprinosu proučavanju fonetskog razvoja i transformacija jezika, pored niza vrijednih studija s područja sinkronijske lingvistike (različiti problemi francuskog jezika, frankoprovansalskih dijalekata i danskog i engleskog jezika).

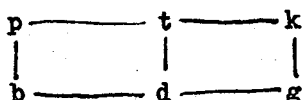
Kako je poznato, spomenuta knjiga podijeljena je na dva dijela: prvi dio nosi naslov "Opća teorija" (Théorie générale) i izlaže principe i metode dijakronijske fonologije s teoretskog stanovišta, dok drugi dio "Ilustracije" (Illustrations) donosi primjere praktične primjene tih principa i metoda na niz problema u razvoju različitih jezika. Naročito je značajna, kako s pravom ističe B.Malmberg, primjedba što je A.Martinet iznosi u uvodu prvog dijela, a koja na neki način odgovara "onim tradicionalnim lingvistima koji, zbog nedovoljna poznavanja principa strukturalizma, predbacuju novim smjerovima (sc. strukturalistima, P.T.) da samovoljno i hotimice isključuju iz proučavanja neke aspekte stvarnosti" (ib.). Svako proučavanje, ističe B.Malmberg, nužno pretpostavlja izbor određenih činjenica, no taj izbor nije samovoljan, već uvjetovan predmetom proučavanja i prilagođen cilju. Malmberg citira ovdje riječi A.Martineta: "Upravo je strukturalist, više od drugih, svijestan složenosti (sc. složenosti stvarnosti), jer se njegov napor upravo i sastoji u tome da stvori hijerarhiju činjenica, prilagođenu predmetu, a ne, kako neki to još misle, da odbacuje izvjesne elemente stvarnosti" (ib.). B.Malmberg naročito ističe slijedeću Martinetovu konstataciju: "Ako kritika jednog strukturalističkog objašnjenja želi biti valjana, ona ne treba da pokaže, da dato objašnjenje zanemaruje neke aspekte realnosti, jer to, na određenom stadiju svoga rada, čini svaki fonolog, svjesno i hotimice, već (treba da dokaže) da su upravo oni aspekti, koji su ispušteni, morali biti smatrani pertinentnima" (str.299-300).

Jedan od najvažnijih doprinosa strukturalizma nauci o jeziku uopće jest tzv. unutrašnje objašnjenje. Često se naime prigovaralo strukturalistima - kaže Malmberg - da samo opisuju činjenice ne dajući nikakvo objašnjenje, a pri tom se zaboravljalo da se i tradicionalna neogramatička škola zadovoljavala time da utvrđuje "zakone", također bez objašnjenja. Kasnije, kad su se u nauku o jeziku stali uvoditi pojmovi kao supstrat, počela su se tražiti i objašnjenja, no to su bila još uvijek objašnjenja izvan jezika. Tek je strukturalizam donio pokušaje da se jezične pojave objasne iz samog jezika, težnjama koje postoje u njegovu razvoju (npr. ekonomija, simetrija, "prazna mjesta" u sistemima, itd.). To su "unutrašnja objašnjenja" i baš zahvaljujući tom principu "historijska fonetika jednog jezika i, općenitije uzevši, cijela njegova povijest, mogla je postati nešto više nego zbirka anegdota" (str.300). Usprkos tome, A. Martinet ne zatvara oči pred vanjskim faktorima, koji mogu utjecati na razvoj nekog jezika, već uzima i njih u obzir (kako ćemo vidjeti u drugom dijelu), jer - Malmberg citira Martineta - "funkcionalna i strukturalna lingvistika nije jedno poglavlje nauke o jeziku, već cijela nauka o jeziku, promatrana pod novim kutom, koji na današnjem stadiju naše nauke izgleda najpovoljniji za brzi napredak spoznaje" (str.300). Razumije se da u predmet proučavanja ulaze unutarnji faktori, ako je posrijedi jedan jezik, odnosno i vanjski, kad su dva ili više jezika u kontaktu.

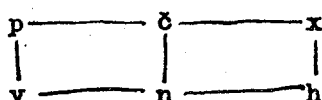
Zanimljiva je i važna jedna distinkcija, što ju je A. Martinet postavio u prvom dijelu svoje knjige, to jest razlikovanje "zakona" od tzv. "marginalnih činjenica" u fonetskom razvoju nekog jezika. Dok u prvu grupu idu pojave, koje pokazuju pravilnost prema nekim normama razvitka i koje se prema tome poklapaju s onim, što su i neogramatičari zvali "zakonima", druga grupa podudara se otprilike s tradicionalnim pojmom "iznimaka". Među "marginalne činjenice" ubraja Martinet riječi koje se razvijaju drukčije, brže, slobodnije, nego ostale. Aberantan razvoj takvih riječi potječe otuda što se one upotrebljavaju u manje više stalnom i ograničenom kontekstu, koji ne dopušta (ili dopušta vrlo malo) mogućnosti zabune, krive interpretacije riječi. To su npr. titule (franc. monsieur, španj. Usted od Vuestra Merced, itd.) ili npr. potvrđne i niječne čestice oui, non, pozdravi kao engl. goodbye od God be with you, itd. Takve riječi ne nalaze se u opoziciji prema drugim riječima u jeziku, nego samo međusobno: "Sve što sličí na oui /da/, bit će shvaćeno kao oui, sve što sličí na non /ne/ bit će protumačeno kao non" (str.301). Ovom prilikom B. Malmberg iznosi i neke kritičke primjedbe na spomenutu Martinetovu podjelu i predlaže da se unutar "marginalnih činjenica" razlikuju dva slučaja. Prvi bi slučaj bila tzv. ekspresivna geminacija (ne bi li bilo bolje govoriti o ekspresivnom duljenju konsonanata? P.T.) uvjetovana afektivitetom koja stvara opozicije između jednostavnih i udvostručenih konsonanata, npr. u franc. [ep:uvátαbl] ~ [epuvátαbl]. Ove opozicije ne nalaze se na intelektualnom, već na ekspresivnom, afektivnom planu. No granica između ova dva plana nije oštra, pa stoga neka pojava, koja je danas afektivna i po tome pripada među "marginalne činjenice", može zahvaljujući svojoj čestoti, jednom postati afektivno neutralna i biti generalizirana. Drugi su slučaj "marginalnih činjenica" riječi tipa monsieur, Usted itd., ili npr. francusko oui, sa otvorenim i (u pučkom govoru), koje "nije ni fonem ni varijanta" (str.302). Takvo i "jasno prelazi granicu, koja je u francuskom jeziku dopuštena za varijaciju fonema /i/ /ib/. Samo ova druga grupa pojava trebala bi, po Malmbergu, nositi ime "marginalne činjenice".

Centralni su pojmovi u prvom dijelu Martinetove knjige funkcija, struktura i ekonomija. Što se tiče prvoga od njih, praška je škola utvrdila tri funkcije fonema: distinktivnu, demarkativnu i kulminativnu funkciju. Martinet najveću važnost polaže na prvu od njih i smatra je jedinom stalnom funkcijom fonema, budući da upravo po njoj fonem i postoji kao takav. "Fonem postoji samo po tome, što se nalazi u opoziciji s drugim fonemima sistema (i sintagme). Jedinica C postoji samo pod uvjetom da ne bude ni A ni B. Da je C različito i od A i od B, može se ustanoviti pomoću komutacije" (str.303).

Ekonomija u jeziku predstavlja težnju da se s pomoću najmanjeg mogućeg napora postigne što veća količina informacije. Napor ovdje ne treba shvatiti u smislu fizičkog napora, potrebnog za artikulaciju određenih glasova, već je više posrijedi intelektualni napor da se u svijesti razlikuju i održe distinkcije i opozicije. Da bismo mogli vladati jednim sistemom, potrebne su dakle izvjesne intelektualne sposobnosti, pa će zato sustav koji se osniva na manje relevantnih značajki, npr.

biti lakši, "ekonomičniji", nego neki drugi, koji sadrži više relevantnih značajki što ih jezična svijest mora razlikovati, npr.

U prvom sustavu jezična svijest treba da razlikuje četiri značajke: labijalnost, dentalnost, velarnost, zvučnost, dok u drugom sustavu tih značajki ima već šest. "Svaki sustav teži da se što više približi idealnom sustavu, koji je gore opisan" (str.303).

U drugom dijelu Martinetova djela Malmbergovu je pažnju osobito privuklo poglavlje u kome autor primjenjuje principe dijakronijske fonetike na studij nekih najvažnijih crta u razvoju konsonantizma zapadnoromanskih jezika, povezujući ih sa analognim procesima u jezicima keltske grupe. Osnovna je, naime, karakteristika keltskog konsonantizma slabljenje (lenicija) intervokalnih konsonanata, i to ne samo unutar jedne riječi, već i u inicijalnom položaju poslije vokalskog završetka prethodne riječi (dakle, pojava sintaktičke fonetike). U prvoj fazi razvoja, dok su postojali uvjeti koji su izazvali taj proces, konsonantski su se fonemi podijelili u dvije varijante, koje su bile varijante upravo zato, jer su ti uvjeti postojali; poslije, nakon sinkope nenaglašenih vokala, nestali su spomenuti uvjeti za varijaciju (upotrebljavam ovdje termin H.Weinricha, koji mi se čini najprikladniji, cfr. H.Weinrich, Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte, Münster, 1958, poglavlje "Variation"), te su tako od prijašnjih varijanata nastali fonemi. "Stoga konsonantske alternacije s morfološkom vrijednošću igraju u keltskim jezicima još danas veliku ulogu" (str.304).

Analogan se proces odvijao i u razvoju konsonantizma zapadnoromanskih jezika u njihovoj prehistorijskoj fazi, prema teoriji A.Martineta. On pri tome polazi od ujednostavljenja geminata. Ako se, npr. u jednoj

formuli kao appa geminata ujednostavi, nalazi se u opasnosti opozicija appa ~ apa. Zato se bezvučno /p/ sada sonorizira u /b/. No sada je u pitanju druga opozicija, tj. apa ~ aba. Stoga se i zvučni okluziv otvara u spirant /v/. Na taj način bila bi to cijela lančana reakcija u konsonantizmu, uzrokovana ujednostavljenjem geminata (skraćivanjem dugih konsonanata, P.T.). Velika je zasluga Martinetova, ističe Malmberg, što je u tu teoriju uključio ne samo okluzive, već i ostale konsonante (posebno likvide i nazale) te time uspio objasniti neke pojave, npr. u španjolskom, koje su ranije bile pripisivane utjecaju baskičkog supstrata (npr. inicijalno r).

Međutim, nastavlja Malmberg, dok je proces keltske lenicije ostavio u morfologiji tih jezika znatne tragove, romanski jezici ne pokazuju gotovo nikakve trajnije posljedice. Zato Malmberg, ističući da je cijeli prvobitni keltski sistem tek rekonstrukcija, kojoj je cilj da objasni sadašnje stanje, ne prihvaća tezu o keltskom utjecaju na romanski konsonantizam i smatra je "ako ne apsurdnom, bar malo riskantnom". Ta se teza, po njegovu sudu "ne nameće" (str.305).

Umjesto teze o povezanosti razvoja zapadnoromanskoga konsonantizma s keltskim konsonantizmom, B.Malmberg predlaže drugo tumačenje, osnovano na Martinetovu vlastitom principu što općenitijih objašnjenja. Prihvaćajući u principu gledište da je redukcija geminata bila početni udarac koji je prouzročio spomenutu lančanu reakciju, Malmberg smatra da je i tendencija k ujednostavljenju geminata posljedica jednog još općenitijeg uzroka, tj. težnje k otvorenim slogovima. Takav tip sloga, prema Malmbergu, jednostavan je, prvobitan i općenit u mnogim jezicima. Dok postoje jezici koji poznaju samo otvorene slogove, nije poznat jezik koji bi imao samo zatvorene slogove. Tendencija otvaranju sloga objašnjava ne samo spomenute pojave u razvitku konsonantizma, već i neke druge, npr. otvaranje i vokalizaciju implozivnih konsonanata u grupama (možda i nazalizaciju?). Svoje rezerve prema Martinetovoj tezi B.Malmberg ovako formulira: "Bez oštromne Martinetove teorije o oslabljenju i pojačavanju konsonanata ovdje izneseno objašnjenje.....ne bi bilo moguće. Ono što ne mogu prihvatiti, to je njegova teza o keltskom supstratu u zapadnoromanskim jezicima (na drugom mjestu, str.305-306, Malmberg ističe da je naše znanje o Keltima previše oskudno, a da bismo mogli izvoditi zaključke o njihovom utjecaju na razvoj romanskih jezika). Martinet se i sam vrlo oprezno i rezervirano izražava. Mislím da radim u duhu općih principa svoga nekadašnjeg učitelja fonologije.....kad za gore iznesene činjenice predlažem tumačenje koje je još općenitije, a u isto vrijeme je i jedno unutrašnje objašnjenje" (str.306).

Iz prikazane ocjene B.Malmberga vidi se kolika je važnost i vrijednost ovoga fundamentalnog djela A.Martineta. Po Malmbergovim riječima, ono stoji uz bok de Saussureovom Cours de linguistique générale, Grundzüge der Phonologie N.S. Trubeckoja, Hjelmslevljevim Prolegomenima i nekim drugim djelima kapitalne važnosti.